

TÜRK DİLİ 1

3. DERS DİL TÜRLERİ

Hilal TUFAN

DİL TÜRLERİ

Dil türlerinden bahsederken öncelikle ana dilinden bahsetmek gerekir. *Ana dili*, insanın başlangıçta annesinden ve yakın aile çevresinden, daha sonra da bağlı olduğu toplumda ilişkili bulunduğu çevrelerden öğrendiği, şuur altına inen ve kişilerin toplumla en güçlü bağlarını kuran dildir (Aksan, 2015: 81).

Anadilinin bağlayıcı gücü ya da anadil duygusu iliklerimize işlemiştir. Ayırımında değildir bunun. Ama bilinçaltını bu duygu sarar, etkisi altına alır (Özdemir, 2000 :16).

Ünlü denemeci Nermi Uygur bir denemesinde anadilin bağlayıcı gücünü, ” Yabanda da yalnız değil insan. Orada da başkaları var. Onlarsız edemeyiz. Gene de onlardan biri olduğumuzu, onlarla birlikte yaşadığımızı söyleyemeyiz. Onların mayası bir başka dille tutturulmuştur. Onların dilini öğrensek de otuz yıl o dille konuşsak da ölüm döşeginde son sözümüz anadilimizde olacaktır, sonradan öğrendiğimiz dilde değil.” diye açıklar.

SÖZLÜ DİL

Kendi yapısı ile ilgili özelliklerinin yanı sıra dil, en büyük özelliği olan *insanlar arasında anlaşmayı* sözlü ve yazılı olmak üzere iki şekilde sağlar.

Dil ile kurulan iletişimde söz veya yazı kullanılır. Dil esasen sözlü bir iletişim aracıdır.

Vurgu, tonlama gibi yazıda gösterilmeyen unsurlarıyla konuşma dili, yazı diline göre çok daha geniş bir sistemdir. (Ergin 2004)

KONUŞMA DİLİ

Bir dilin iki yönü vardır: Konuşma dili, yazı dili.

Konuşma dili, yazı dilinden farklı olarak, çeşitli söyleyiş özellikleri taşıyan ve günlük hayatta pratik maksatla konuşmada kullanılan dildir. (Özkan, M, 2009: 9).

Konuşma dili evde, sokakta, günlük hayatta kullanılan tabiî dildir. Konuşma dili içtimaî muhitlere bağlı olarak bir dil sahası içinde farklı şekiller gösterir. Bu farklar esas itibariyle kelimeleri söyleyiş ile bazı ses ve şekil ayrılıkları etrafında toplanır.

Lehçe

Tarihi ve siyasi sebepler yüzünden Türk dilinin çeşitli bölgelerde ses, yapı ve kelime hazinesi bakımından önemli farklarla ayrılan değişik biçimine *lehçe* denir. Karahanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi vb. Türk dilinin tarihi lehçeleri; Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Özbek Türkçesi vb. Türk dilinin çağdaş lehçeleridir.

Ağız

Bir dilin bölgeler arasındaki söyleyiş farkına dayanan ve yazı dilinden az çok ayrılan kollarıdır: İstanbul ağzı, Konya ağzı, Anadolu ve Rumeli ağızları gibi. Ağızda bazı fonetik(ses) ayrılıklar bulunur. Örneğin; İstanbul ağzında *kaç*, *geliyorum* denmesine karşılık, bazı Anadolu ağızlarında *gaç*, *geliyom*, *geliyem*, *geliyerim*, *gelirem*, *celeyrum* gibi farklı söyleyişler vardır. Ağızlarda ayrıca kendi bölgelerine ait kelimelere de yer verilebilir.

YAZI DİLİ

Yazı Dili Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Dilin yazıda kullanılan biçimi, bir dilin lehçe veya ağızlarından biri üzerine kurulan ortak dilin yazıda kullanılması sonucunda ortaya çıkan yazılı dil” (TDK, 2005). olarak tarif edilmektedir.

Yazı dili eserlerde, kitaplarda, tek kelime ile yazıda kullanılan dildir. Yazı dili bir medeniyet dilidir. Tarih boyunca ancak medeniyeti, kültürü, edebiyatı olan kavimlerin yazı dilleri olmuştur. Yazı dili bir kavmin kültür dili, edebiyat dili olduğu için ona edebî dil de denir. Bir dil sahası içinde veya bir memlekette, şive ve ağızlar çeşitli olduğu hâlde, bir tek yazı dili bulunur. Bu bakımdan yazı dilinin hudutları konuşma dillerininkinden çok geniş olup ayrı konuşma bölgeleri bulunan bütün bir ülkeyi içine alır. Her bölgenin tabiî dili konuşma dilidir. Fakat o dil yalnız kendi bölgesinde geçer ve yazıda kullanılmaz. Yazıda bütün bölgeler tabiî konuşma dillerinden başka, müşterek bir dil kullanırlar (Ergin 2004: 10).

Bir dilde farklı ağızlar bulunur. Örneğin” geliyorum “ kelimesi Ege ve Karadeniz ağızlarında başka şekillerde söylenmesine karşın bir Egeli de Karadenizli de bu kelimeyi aynı şekilde yazar. Yazı dili, bir dilin söz dizimi, anlam ve ses açısından belirlenmiş kurallarına tümüyle uyularak oluşturulur.

Bir ülkenin yönetim, siyaset ve kültür bakımından başta gelen kenti ya da yöresi, ülkenin öteki bölgeleri üzerinde etkili olmaktadır. Yönetim ve siyaset merkezi, çeşitli bilim kurumlarının, kuruluşların, üniversitelerin, sanat kurumlarının toplandığı bir merkez durumuna girer. Bu merkezde bilim ve sanat adamlarının çalışmaları ve bu merkezin lehçesinin kullanılması, yörenin lehçesinin sivrilmesine yol açar. Bizde İstanbul ağzının durumu da böyle olmuştur (Aksan, 2015: 84).

İmparatorluğun başkenti olan İstanbul kültürel ve sanatsal etkinliklerin de merkezi olmuş, bilim ve sanat insanları eserlerini İstanbul ağzıyla kaleme almışlar ve böylece Türkiye Türkçesinin yazı dili İstanbul Ağzı olmuştur.

Türkçenin yazı dili olarak ne zamandan beri kullanıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte. VIII. Yüzyılda yazılan Orhun ve Yenisey yazıtları Türkçenin en eski yazılı metinleri olarak kabul edilmektedir.

1970 yılında, Kazakistan'da Almatı'nın 70 km. kuzeyinde Esik kasabasında, yol açmak için yapılan kazıda bir kurganda altın pullarla kaplı elbise ve 4800 parçadan fazla eşya bulunmuştur. Tarihçiler bu elbisenin MÖ 4. 5. Yy yaşamış bir Türk hakanına ait olduğunu ve yine bu kazıda bulunan yarısı kırık bir kabın üzerindeki 26 harfli iki satır yazının Türkçenin en eski yazılı belgesi olduğunu belirtmişlerdir. Kazılar devam etmektedir ve bu alanda yapılacak yeni çalışmalar Türk Yazı tarihi ve dili ile ilgili yeni bilgileri de gün ışığına çıkaracaktır.

ORTAK (STANDART) DİL

Bir ÷lkede söyleyiş ve kelime farklılıklarına dayanan çeşitli ağızlar bulunabilir. Ancak ağızlardaki farklılıklar yazı diline yansımaz. Bir ÷lkede konuşulan şive ya da ağızlar içinden yaygınlaşıp hakim duruma geçen ortak dil yazı dilidir. Günümüz Türkçesinde İstanbul Ağızı, Türk yazı ve edebiyat dili olarak kullanılmaktadır.

Yazı dilinin sınırları konuşma dilinin sınırlarından daha geniştir. Konuşma diline oranla bağlayıcılığı daha fazladır. Bazı dillerde yazı dili ile konuşma dili arasındaki fark çok belirgindir. Türkçede ise bu fark belirgin değildir (Dursunoğlu, 2006).

Yazı harfler, konuşma ise sesler yoluyla ifade imkanı bulur. Bu yüzden yazı dili vurgu, tonlama, ritim, bükümlülük, ezgi gibi unsurlara sahip değildir. Bu gibi unsurlar yazı dilinde noktalama işaretleri ve yazım kuralları ile sağlanır (Özbay, 2006, 124).

Yazı, konuşmaya göre çok daha kalıcıdır. Yeryüzünde bir zamanlar konuşulan ancak zamanla kullanılmadığı için günümüzde geçerliliğini yitiren yüzlerce dil vardır. Ancak bir şey yazıya geçirildiği biçimiyle varlığını yüzyıllar boyunca devam ettirebilir. Yazı dilindeki bu kalıcılık, milletlerin oluşturduğu maddi ve manevi mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamıştır. Toplumların kültürel gelişimi yazı dilleri aracılığıyla öğrenilebilir (Özkırımlı, 2006, 38)

ÜST DİL

Standart dil, alt ve üst düzey olarak sınıflandırılmaktadır. Yazı dili, bilim dili, edebiyat dili gibi dil düzeyleri,” ortak dil” in üst düzeyini, argo, halk dili vb. ise “’ortak dil” in alt düzeyini oluşturur. Üst dil günlük dilin üzerinde kurulmuş, edebi, sanatsal, teknik terimler içeren dildir, edebi dil, kültür dili, uyarlık dili, resmi dil vb.

YAŞAYAN DİL- ÖLÜ DİL

Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce gibi çeşitli toplumlar tarafından iletişim aracı olarak kullanılmakta olan diller ‘’yaşayan’’ dillerdir. Günümüzde hiçbir topluluk tarafından iletişim aracı olarak kullanılmayan, varlığı bıraktığı yazılı kaynaklarla bilinen diller ise ‘’ölü’’dillerdir. Trakça, Toharca, Hititçe, Sümerce ölü dillere örnek olarak verilebilir.

DOĞAL DİL

Her dil kendine has kurallar yani ses bilgisi, gramer şekilleri, içinde barındırdığı kelime kökleri, kelime türetme yolları, kelimelerin çekim özellikleri ve cümle yapısı ile var olmuştur. Türkçe, Farsça, Almanca gibi insan eliyle yapılmayan, kendiliğinden var olan” doğal diller”dir.

YAPMA DİL

Diğer pek çok dilin aksine kaynağı belli olan, yani o dili oluşturan kişi ya da komisyonun adı bilinen, grameri tarihin akışı içerisinde insanların günlük kabulleri ya da yönelimleriyle evrilmemiş, tamamen insan eliyle yapılandırılmış olan dillerdir (İmer, Kâmile; Kocaman, Ahmet; Özsoy, Sumru 2011).

Farklı köken ya da yapıda diller konuşan kültürlere yardımcı olmak, uluslararası iletişimi sağlamak amacıyla belirli dillerin gramer özelliklerinden yararlanılarak çeşitli diller oluşturulmuştur. Batıda yapma dilin somut ilk örneği olarak kabul edilen Ludwing Lazarus Zamenhof tarafından oluşturulmuş Esperanto(Ümit dili) dilinden üç asır önce çok dilli kültürlerin yardımcı dili olması amacıyla 16. yy'da Muhyî (1528-1604) tarafından oluşturulan Bâleybelen, gramer düzeyinde ilk yapma dildir. Batıda yapma dil olduğu ve yazarı bilinmeden Fransa İmparatorluk Kütüphanesinde bulunan yazması üzerinden duyurulan eser, ülkemizde Mithat Sertoğlu'nun yazdığı makale ile tanınmıştır. Mustafa Koç tarafından yazılan *Bâleybelen Muhyî-i Gülşenî İlk Yapma Dil* adlı kitap ile çalışmalar tamamlanmıştır.

Yapay dillerin en çok bilineni Polonyalı hekim L.L. Zamenhof tarafından yazılan Esperanto'dur. Farklı uluslardan çocukların gittiği bir okulda eğitim görmesi ve iletişim sorunları yaşaması bu dili oluşturmada belirleyici olmuştur. 'Ümit eden' anlamına gelen Esperanto Zamenhof'un, dilin yayılacağı yönündeki umudunu yansıtmaktadır. Bundan başka 1879'da Johann Martin Schleyer tarafından Volapük (Dünya dili), Uluslararası Yardımcı Dil Derneği tarafından, Interlingua gibi diller yapılmıştır fakat hiçbiri Esperanto kadar benimsenmemiştir. Birçok ülkede bu dili öğretmeye ve yaygınlaştırmaya yönelik dergi ve gazeteler yayımlanmaktadır.

GEÇER DİL (Lingua Franca)

Farklı dillerin konuşulduğu bölgelerde ortak anlaşma aracı olarak kullanılan dillere *geçer dil* adı verilmektedir. Lingua Franca, anadili farklı olan, özellikle ticari ilişkileri ve iletişimi sağlamak amacıyla, pek çok insan tarafından konuşulan beynelmilel dildir. Tarihte ‘lingua franca’ olup günümüzde bu niteliğini yitirmiş diller de mevcuttur. Örneğin, 17. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa’nın diplomasi dili Fransızca, Türkler Anadolu’ya yerleşince Rumca, Ermenice, Lazca ve Gürcüce, Kürtçe konuşan yerli halkın kendi dillerini bırakmadan kullandıkları *geçer dil* Türkçe olmuştur. Geçer dil, uluslararası anlaşma aracı olarak kullanılan doğal bir dildir. Günümüzde Lingua Franca İngilizcedir.

ARGO

Argo TDK'nin Türkçe sözlüğünde (www.tdk.gov.tr)

'1. Her yerde ve her zaman kullanılmayan veya kullanılmaması gereken çoklukla eğitimsiz kişilerin söylediği söz veya deyim, 2. mecaz. Serserilerin, külhanbeylerinin kullandığı söz veya deyim' olarak açıklanmaktadır. Argo halk dilinde kaba, saba ve küfürlü söz olarak nitelendirilmesine rağmen dil biliminde ortak dilin alt düzeyinde özel dil olarak tasnif edilmiştir.

Her dil içinde argo ve argo türleri bulunmakla birlikte, her ülkede bu özel dilin oluşumunda birbirine benzer eğilimler görülmekte, benzer yollara gidildiği göze çarpmaktadır. Ancak şurasını özellikle belirtmek gerekir ki, argo gelişmiş, oldukça sanatlı ve çoğu kez nükteli bir dildir. Bu nitelikler, onun sözvarlığının incelenmesi sırasında, kendiliğinden ortaya çıkar (Aksan, 2015: 11).

Argodaki kelime ve deyimler, ortak dildeki kelimelere yeni anlamlar yükleyerek, dilin eskimiş unsurlarından, lehçelerinden, yabancı dillere ait kelimelerin aynen veya bozulmuş şekillerinden yararlanılarak, genellikle de mecazi anlamlarla oluşturulur. Örneğin Fransızcada “geveze” anlamındaki *bavard* Fransız argosunda “avukat” anlamındadır. Okutmak (elden çıkarıp satmak), racon (adet,usül), keklemek (kandırmak-aldatmak) paçoz (bakımsız kadın-erkek) anlamlarında kullanılmaktadır.

JARGON

Aynı meslek veya topluluktaki insanların ortak dilden ayrı olarak kullandıkları özel dil veya söz dağarcığı olarak tanımlanmaktadır. *Jargon* bu özel dil içinde, adacık halinde bir coğrafi bölgede bulunan grupların veya bir mesleğe mensup olanların kullandığı, anlaşılabilirlik oranı çok düşük konuşma biçimidir. Örneğin çerçicilik, kalaycılık gibi esnaf oluşumlarının kendi aralarında konuştukları diller birer jargondur. Bunların dışında öğrenci, şoför, gemici vb. grupların konuştukları gizli diller de jargona örnek olarak verilebilir.

İKİ DİLLİLİK

Bir kişinin veya topluluğun yazılı ve sözlü iletişimde iki dili aynı veya yakın yeterlilikte kullanabilmesidir. İki dilliliğin boyutu, günlük hayatta onu kullanan kişi veya topluluğun o iki dilden hangi ölçüde yararlanıyor olduklarına bağlıdır. Örneğin Almanya'da yaşayan bazı Türk ailelerinin çocukları evlerinde sadece Türkçe, okulda ve diğer sosyal alanlarda ise sadece Almanca konuşmaktadırlar.

ÇOK DİLLİLİK

Bir kişi ya da topluluğun, ikiden çok dili eşit yeterlilikte kullanabilmesidir. Örneğin; sözlü ve yazılı iletişimde anadili Özbekçeyi, Rusçayı ve Fransızcayı eşit ya da birbirine yakın yeterlilikte kullanan bir Özbek, çok dillidir.

SİYASAL ve ETNİK BAKIMDAN DİL TÜRLERİ

Her ülkenin standart dilini (ölçünlü) oluşturan, siyasi sınırlar içindeki yerel dillerin kullanım süreçlerini belirleyen açık ve kapalı dil politikaları vardır. Bu politikalar *tek dillilik*, *çok dillilik* ve *ulusal/bölgesel dil sistemleri* olarak sınıflandırılmaktadır. *Tek dillilik* için Türkiye, İngiltere, Fransa, *çok dillilik* için Lüksemburg, Belçika, *ulusal/bölgesel dillilik* içinse Hindistan örnek gösterilebilir.

DEVLET DİLİ

Devlet dili TDK'nin sitesinde “Bir devletin sınırları içerisinde yönetimde, hukukta, eğitimde ve ticarete gerek sözlü gerekse yazılı iletişim de kullanılan, genellikle kanunla belirlenen dil, resmî dil.” şeklinde açıklanmaktadır.

Devlet dili, anadil ve diğ er dillerin konuşurları tarafından devlet yönetiminde ve kamusal alanda yasal ve zorunlu olarak kullanılması gereken dil veya dillerdir. Bir toplumda birden fazla dil kullanılabilir. Bu toplumlarda dillerin tamamı veya kullanım alanı en yaygın olanı, devlet dili olmaktadır. Örneğın Fransızca ve İngilizce Kanada'nın devlet dili olarak kullanılmaktadır. Anayasamızın     nc  maddesinde devlet dilinin Türkçe olduğu ‘‘Türkiye Devleti,  lkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir.’’ şeklinde ifade edilmektedir.

RESMÎ DİL

Resmi dil, bir ÷lkede yasayla kabul edilen, bir ÷lkenin tamamında veya belli bir bölgesinde idare, eğitim vb. tüm kamusal alanlarında kullanılan dil veya dillerdir. Ülke genelinde kullanılan resmi dil ile birlikte belli bölgelerde kullanımı resmi olarak kabul edilmiş diller de *yardımcı resmî dil* ya da *ikinci resmî* olarak tanımlanmaktadır. Örneğin İspanya'nın resmi dili İspanyolca, Katalan bölgesinde konuşulan dil olan Katalanca, Valensiya bölgesinde konuşulan Valensiya dili, Bask bölgesinde konuşulan Baskça, ikinci resmi dillerdir. Almanya İsveç gibi bazı ÷lkeler ise anayasalarında ÷lkelerinin resmi dilini bildirmemişlerdir. Almanya'da Almanca, İsveç'te İsveççe fiilen resmi dil olarak kullanılmaktadır.

Uluslararası Dil

Uluslararası dil, bilim, eğitim, ticaret gibi amaçlarla farklı kültürleri bir araya getiren ortak anlaşma aracı olan dildir. Evrensel bir dildir. Uluslararası dilde belirleyici olan o dilin konuşulduğu ülkelerin nüfusu ve gelişmişlik düzeyidir. Güç merkezi değiştikçe Uluslararası diller de değişmiş Ortaçağ'da Batı dünyasında Latince, İslam dünyasında Arapça ortak dil olarak konuşulurken 19. Yüzyılda İngiltere ve 20. yüzyılda da ABD'nin küresel güç olmaları İngilizceyi Uluslararası dil haline getirmiştir.

Çalışma Dili

Uluslararası kurum ve kuruluşların resmi dilden farklı olarak kendi birimleri arasında kullandıkları dil veya dillerdir. Günümüzde İngilizce başta olmak üzere, Almanca, Fransızca, İspanyolca, Arapça, Rusça gibi uluslararası diller *çalışma dili* olarak kullanılmaktadır. Örneğin, NATO 'nun resmi çalışma dilleri, Fransızca ve İngilizcedir.

Dersimiz bitmiştir. Teşekkürler.

